

Kvalitetni radovi, raznolikost stajališta o vrednovanju i korištenju te ponuđenih rješenja, kao i činjenica da se radi o prvoj knjizi koja je nakon dosta godina usmjerena na poslovno gradivo, budućnost poslovnih arhiva, kao i odnos između arhivista i povjesničara biznisa, čine ovu knjigu vrijednom čitanja i prevođenja. Djelo još jednom potvrđuje Društvo američkih arhivista kao profesionalnu udrugu, koja svojim djelovanjem i te kako pridonosi razvoju struke, promicanju njegovog ugleda i kontinuiranom obrazovanju arhivista, zaposlenika vanjskih i internih arhiva.

Živana Hedbeli

Hrvatske biskupije u Garampijevim listićima. Prikaz knjige: Jadranka NERALIĆ, **Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća. Schedario Garampi**, 2 sveska. Izd. Hrvatski institut za povijest. Niz: Biblioteka Hrvatska povjesnica, posebna izdanja. Zagreb 2000, str. 1-468 + 469-962.

U izdanju Hrvatskog instituta za povijest izašla je u nizu "Biblioteka Hrvatska povjesnica" knjiga u dva sveska Jadranke Neralić "Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća. Schedario Garampi". Knjiga donosi u svom glavnom dijelu prijepis listića što ih je nekadašnji vatikanski arhivist Giuseppe Garampi, sa svojim suradnicima ispisao o biskupijama diljem svijeta, na temelju arhivskoga gradiva Tajnoga vatikanskoga arhiva, ali i na temelju dotada objavljenih knjiga. Tim listićima, u njihovom izvornom obliku, služili su se dosada i naši hrvatski povjesničari, a sada će se njima moći služiti u objavljenom obliku. Da bi se razumjela važnost ovih listića, potrebno je najprije nešto napisati o samom Giuseppeu Garampiju i o njegovom nadasve važnom povijesno-arhivističkom radu, koji je danas općenito poznat pod talijanskim nazivom *Schedario Garampi*.

O Giuseppeu Garampiju

Osobom i djelovanjem Giuseppea Garampija bavili su se već mnogi povjesničari, pa o njemu postoji već veliki niz pisanih djela. Pregled istraživanja o G. Garampiju daje nam spisateljica Neralić u uvodnom dijelu knjige, koji pregled završava djelom Umberta Dell'Orto, o papinskom veleposlanstvu u Beču u vrijeme G. Garampija. To je djelo prikazano na hrvatskom jeziku u drugom broju godišnjaka "Tkalčić".¹

¹ S. RAZUM, Josip Garampi, povjesničar i crkveni diplomat, u: *Tkalčić. Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2/1998, br. 2, str. 273-295.

Najznačajniji podaci o G. Garampiju mogu se izreći u nekoliko rečenica. Rodio se u Riminiju 29. listopada 1725. Tijekom 21 godine (1751-1772) bio je predstojnik Tajnoga vatikanskoga arhiva. Četiri je godine bio papin veleposlanik u Poljskoj, u Varšavi (1772-1776) i devet godina u carskoj prijestolnici, u Beču (1776-1785). Svoju službu veleposlanika u Beču obavljao je u posljednjim godinama vladanja Marije Terezije i prvim godinama vladanja Josipa II. Godine 1785. promaknut je za rimskog stožernika. Umro je u Rimu 4. svibnja 1792. godine.

Međutim, postoje pojedinosti iz njegovoga životopisa koje su zanimljive kako povjesničarima tako i arhivistima, pa ih je dobro ovdje predstaviti. Garampi je bio veliki znanstveni radnik, ali isto tako crkveni čovjek koji je prijateljevao i bio povezan s mnogim talijanskim i europskim osobama. Imao je starijega brata Franju koji je bio dobar prijatelj našem isusovcu i znanstveniku Josipu Ruđeru Boškoviću. Kao 16-godišnji mladić, Garampi je postao zamjenik čuvara gradske knjižnice Gambalunga. Tu se susretao s istaknutim povjesničarima, filozofima, fizičarima, prirodnoznanstvenicima i sakupljačima starina. Od 1741. do 1746. zanima se za arheologiju, osobito za epigrafiju i numizmatiku. Odlučivši se za crkveni poziv, godine 1746. primio je niže crkvene redove i pošao u Rim na studij povijesti i prava. Godine 1749. zaređen je za svećenika i postao je članom jedne od četiriju znanstvenih rimskih akademija. Veliku je važnost pridavao pomoćnim povijesnim granama, numizmatici i kronologiji, jer je pomoću njih mogao prosudbeno pristupiti povjesničkom istraživanju. Te su mu grane omogućile odbaciti raširenu priču o ženi papi Ivani, koja bi prema toj priči sjedila na papinskoj stolici u 9. stoljeću. Nakon toga, 1749. godine, papa Benedikt XIV. imenovao ga je pomoćnikom ravnatelja Tajnoga vatikanskoga arhiva s pravom nasljeđivanja. Budući da se u papinskom arhivu bilo teško snaći i teško naći željene isprave, pristupio je uređenju tog arhiva. Kao pomoćnik, a onda kao predstojnik Vatikanskog arhiva, Garampi je poduzeo prvi put u njegovoj povijesti sustavno sređivanje i popisivanje velikih količina arhivskih svezaka. Bio je jedan od prvih koji je u sređivanju Vatikanskog arhiva primijenio načelo podrijetla. To je i danas važeće načelo u arhivistici.

Garampijevi listići

Garampijevo veliko životno djelo, koje je ostalo tek u pripremnom obliku, trebalo je biti djelo od 22 sveska kojima bi obuhvatio povijest svih biskupija svijeta, s naslovom *Orbis Christianus illustratus*. Za svaku je biskupiju želio donijeti popis biskupa, vijesti o podrijetlu biskupije, o povlasticama, svecima, crkvama, samostanima, stanovništvu i prihodima. Taj bi opis bio popraćen navodima iz djela koja su o tome već pisala. Taj opširan posao nije uspio ostvariti, jer je 1772. godine otišao u diplomatsku službu, u Varšavu. No, plod te želje i početnih radova je danas širom

poznati *Schedario Garampi*, tj. Garampijevi listići.² Sami listići nisu bogati sadržajem, već samo upućuju na izvor, s kratkom bilješkom o naslovniku isprave i naznakom sadržaja.

Velika Garampijeva zbirka listića predstavlja se, dakle, prije svega kao abecedno kazalo (*index*) crkvenih ustanova i crkvenih službenika, koje danas služi kao temeljno sredstvo za upoznavanje vatikanskih izvora i nezaobilazna je pomoć kod istraživanja.

Razumljivo je da Garampi nije bio neposredni istraživač ili listatelj mnoštva svezaka i sastavljač listića. To je pod njegovim arhivskim predstojništvom radilo njegovih deset suradnika, među kojima je najzaslužniji Giovanni Battista Pistolesi. Tijekom dvadesetogodišnje službe u arhivu, Pistolesi je prelistao oko 12.000 svezaka i ispisao oko 600.000 listića (3/4 cijele kartoteke). Sveukupni broj ispisanih listića prelazi 800.000.

Pošto je papa Lav XIII. otvorio 1880. godine Vatikanske arhive za javnost, Garampijevi su listići sve više postajali osnovno arhivsko pomagalo u pristupu vatikanskim izvorima. Da bi se sačuvali od raspršivanja i da bi se njima moglo lakše rukovati, predstojnik arhiva, stožernik Josip Hergenröther († 1890) povjerio je Petru Wenzelu i Grguru Palmieriju da svih 800.000 listića zalijepi na velike listove koji će zatim biti uvezani u sveske. Tako je i učinjeno početkom 20. stoljeća. Danas se Garampijevi listići predstavljaju u 125 velikih svezaka koji su uvršteni među ostale Knjige kazala (*Indici*), u posebnoj dvorani (*Sala di indici*) unutar Vatikanskog arhiva i označeni su brojevima od 445 do 681.

Pretpostavlja se da je Garampi sve listiće koji se odnose na biskupije, poredao u jedinstveni niz prema abecednom redu biskupija. Međutim, Wenzel i Palmieri odlučili su se razvrstati sve listiće u deset skupina, kako slijedi:

Broj sveska	Skupina	Sveukupni br. svezaka dotične skupine	Broj u nizu svih Kazala
1-30	<i>Benefici</i> (Nadarbine)	30	445-474
31-67	<i>Vescovi</i> (Biskupi)	37	475-511
68-91	<i>Miscellanea I</i> (Razno I.)	24	512-534A
92-94	<i>Abati</i> (Opati)	3	535-537
95-106	<i>Cronologico</i> (Vremenski slijed)	12	538-549

² Već sam u navedenom prikazu u "Tkalčiću" objasnio da su Garampi i njegov suradnik Pistolesi nazivali te komadiće papira *bulletini*. U današnjem talijanskom jeziku voli se upotrebljavati riječ *scheda*. Bilo jedna, bilo druga riječ u hrvatskom jeziku znači "listić". Za mnoštvo takvih listića kaže se "zbirka listića" ili pohrvaćena riječ *kartoteka*, stoga nije potrebno u hrvatskom jeziku govoriti o "schedariu" (čitaj: skedarij), već jednostavno o zbirci listića ili o listićima.

107	<i>Papi</i> (Pape)	1	550
108	<i>Cardinali</i> (Stožernici)	1	551
109-111	<i>Offici</i> (Službe na rimskom dvoru)	3	552-554
112-113	<i>Chiese di Roma</i> (Crkve u Rimu)	2	555-556
114-125	<i>Miscellanea II</i> (Razno II.)	12	670-681

Moguće je odmah uvidjeti kako se četiri skupine odnose posebno na središte kršćanstva ("pape", "stožernici", "službe" i "crkve u Rimu"). Ostale skupine odnose se pak na različite načine na cijeli katoličko-kršćanski svijet.

Za nas je najzanimljivija skupina "biskupi", jer su u njoj skupljeni podaci za sve naše biskupije. To je i najveća skupina u cijeloj zbirci. Zapravo 37 svezaka. Podataka za hrvatsku povijest moguće je naći još u skupinama "nadarbine", "razno I.", "opati" i "razno II.", a o ustanovama Sv. Jeronima u Rimu nalazimo podatka i u skupini "crkve u Rimu". Listići su razvrstani abecednim redom prema latinskom imenu katoličkih biskupija cijeloga svijeta. Unutar svake biskupije listići su raspoređeni vremenski, od najstarijih vremena do polovice 18. stoljeća. Kod svakog biskupa označene su najprije isprave koje se odnose na početak njegova biskupovanja.

O uvodnom dijelu knjige

Knjiga J. Neralić sastoji se od uvodnog dijela i od glavnog dijela u kojem je znanstveno objavila listiće. Uvodni dio napisala je najvećim dijelom na temelju priručnika-pomagala za rad u Vatikanskom arhivu.³ Nakon predgovora, J. Neralić daje sažeti pregled povijesti Tajnoga vatikanskoga arhiva. Premda je vrlo sažet, čitatelj će u njemu naći zanimljive podatke o toj ustanovi, o kojoj ne nalazimo baš mnogo objavljenih stranica na hrvatskom jeziku. Zatim predstavlja samog G. Garampija (str. 13-18), te njegovu zbirku listića (str. 19-29). Popisuje sve arhivske cjeline Vatikanskoga arhiva koje su sastavljači listića iskoristili za njihovo pisanje, ali isto tako i one koje nisu iskoristili (str. 21-22). To znači da Garampijevi listići ne pokrivaju sve dotada prikupljeno arhivsko gradivo Vatikanskoga arhiva. J. Neralić nas upozorava da su tijekom 2000. godine svi zapisnici apostolskih pohoda iz skupine "Saborski stožernički zbor" (*Sacra Congregazione del Concilio*) premješteni u skupinu "Zbor za biskupe i redovnike, apostolski pohodi" (*Sacra Congregazione Vescovi e Regolari, Visite apostoliche*) (str. 21). Na to je važno upozoriti, jer Hrvatski državni arhiv posjeduje preslike zapisnika apostolskih pohoda dalmatinskim biskupijama, koji su napravljeni iz vatikanskih izvornika. Pišući o suradnicima na izradi listića, šteta je

³ *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano. Lo Schedario Garampi – I Registri vaticani – I Registri lateranensi – Le "Rationes Camerae" – L'Archivio Concistoriale*. Novo prošireno izdanje priredio Germano GUALDO, Città del Vaticano: Archivio Vaticano, 1989. (Niz: Collectanea Archivi Vaticani, 17).

što nam spisateljica nije navela i druga imena, osim Ivana Krstitelja Pistolesija (str. 22), koja su zadužila povjesnicu svojim samozatajnim i marljivim radom. No, zanimljiv je podatak da su Danijel Farlati i Jakob Coleti, pišući o Dubrovačkoj biskupiji u djelu "Illyricum sacrum" vjerojatno prvi koji su koristili Garampijeve listiće u znanstvene svrhe (str. 23). Pitajući se o budućnosti Garampijevih listića, spisateljica ističe da bi oni bili mnogo više iskorišteni kada bi ih se računalno obradilo (str. 27). To je ujedno i glavna zamjerka nekih korisnika knjige J. Neralić, što je, naime, ostala na tiskanom obliku, a nije priređen i računalni oblik. To je, međutim, stvar postupka i rukovanja. Važno je da su listići sadržajno obrađeni i predstavljeni i to je prvi korak za svako daljnje njihovo objavljivanje.

U podnaslovu "Hrvatska u Garampijevu skedariju", spisateljica popisuje sve biskupije, pokrajine ili kraljevine i obitelji iz hrvatske povijesti, o kojima nalazimo listiće (str. 28). Isti abecedni popis, na pregledniji način, objavljuje u zasebnom naslovu na str. 72. Uspoređujući ta dva popisa, vidljivo je da je prvi necjelovit; ispuštene su, naime, biskupije Antibarensis, Civitatis Novae, Delmitensis, Scisciensis i Vaciensis, te pokrajina Moezia. Kod drugog popisa, uz imena biskupija (i drugih subjekata) navedeni su brojevi listića. To su brojevi koje je priređivačica pridala u ovom tiskanom djelu svakom pojedinom zapisu. Izvorni Garampijevi listići nisu brojčano obilježeni. Već na ovom popisu biskupija i drugih subjekata vidljivo je da je spisateljica prepisala i objavila 11.186 listića ili zapisa koji se odnose na hrvatsku crkvenu povijest. Šteta je što ovaj abecedni popis biskupija i drugih subjekata nije objavljen već na početku knjige, unutar sadržajnog pregleda, s brojčanim uputama na stranice, jer bi se tada knjigom moglo puno lakše koristiti. Budući da nema tekućih naslova na vrhu stranica, a nema niti popisa biskupija u sadržajnom pregledu, sada je dosta teško naći baš onu biskupiju koja čitatelja zanima.

U četvrtom dijelu svoga uvodnog teksta, J. Neralić razrješuje kratice koje su Garampi i njegovi suradnici koristili za već objavljena djela (str. 30-41). Razrješuje kratice samo onih djela koja su korištena na ovdje objavljenim listićima, dakle na kojima ima podataka za hrvatsku povijest. Upravo zbog te činjenice, ovo je vrlo zanimljiv popis tiskanih djela, pretežito latinskih i nešto talijanskih, do druge polovice 18. stoljeća. Navedeno je 86 naslova (zapravo 84, jer su dva naslova navedena dva puta: Mattei i De Rubeis). Od tih 84 naslova samo je 8 djela koja se izričito, već u samom naslovu, odnose na hrvatsku povjesnicu. To su djela Flaminija CORNERA, Sebastijana DOLCIJA, Danijela FARLATIJA, Baltazara Adama KRČELIĆA, Ivana LUČIĆA, Mihaela od Presvetoga Trojstva, Karla PETERFFYJA i Ivana Jurja SCHWANDTNERA. Sva ostala djela, po svome naslovu, ne upućuju na zaključak da bismo u njima našli podataka za hrvatsku povjesnicu. Stoga je ovaj popis dragocjen za buduće istraživače, da ne zaobiđu i ta moguća vrela.

U petom, pak, dijelu svoga uvodnog teksta, spisateljica se bavi kraticama arhivskih oznaka koje su Garampi i njegovi suradnici koristili (str. 42-60). Taj dio preuzela je, kao i većinu teksta u uvodnom dijelu, iz već navedenog pomagala Germana Gualda, "Sussidi". Međutim, J. Neralić uspjela je razriješiti neke kratice koje do sada nisu bile razriješene, kao npr. neke oznake s kraticom "SC" (str. 52). No, u popisu kratica nije donesena brojčana oznaka "29", ni njezino razrješenje, a nju susrećemo, npr. kod zapisa br. 11039 i 11054. Posebni doprinos J. Neralić u ovom dijelu je taj, što je u opširnim bilješkama uputila na isprave za hrvatsku povijest koje se nalaze u pojedinim cjelinama (usp. str. 44, 51, 54, 56, 57). Nakon ovog popisa razriješenih arhivskih oznaka, donosi popis arhivskih cjelina, ovaj put uređen i to abecednim redom, koje su Garampi i njegovi suradnici koristili (str. 60-61). Slijedi nekoliko podnaslova u kojima je spisateljica donijela kratice koje koristi ona, u tumačenju objavljenih listića, dakle u desnom stupcu znanstvenog izdanja listića. Tu su najprije općenite kratice (str. 62) i zatim ponovno kratice arhivskih cjelina, ali prema današnjem načinu skraćivanja (str. 62-63). No, ovaj popis nije cjelovit, jer ne sadrži sve korištene arhivske cjeline, kao npr. cjelinu "Apostolska zbornica, različite zborničke stvari" (*Camera Apostolica, Diversa cameralia*, skraćeno *Cam. Ap., Div. Cam.*).

Kao što je u četvrtom dijelu donijela razriješene kratice koje su koristili Garampi i njegovi suradnici (str. 30-41), tako sada u nastavku donosi popis istih djela, ali prema sadašnjem, razumljivom skraćivanju (str. 63-67), koje kratice upotrebljava u desnom stupcu znanstvenog izdanja listića. Budući da se radi o istim djelima u oba popisa, treba primijetiti da je ovaj drugi popis kraći. Popisan je samo 71 naslov, za razliku od 84 u prethodnom popisu. Na ovom popisu nema djela sljedećih 16 pisaca ili naslova: "Acta sanctorum", Giovanni Battista Giuseppe BIANCOLINI, Tomas BURKE, Heinrich CANISIO, Flaminio CORNER, Adam Friedrich GLAFEY, Daniel FARLATI, Gian Giuseppe LIRUTI, Johann Peter LUDEWIG, Johann Christian LÜNIG, Jean MABILLON, Mattheo PALMIERI, Bernardus PEZ i Philibertus HUEBNER, Sigismundus PUTSCH i Erasmus FROELIUS, Hieronimus TIRABOSCHI te Johannes Ludolfus WALTHER. S druge strane, tri naslova s ovoga drugog popisa nisu navedena u prvom popisu i to djela sljedećih pisaca: RYMER, Marurus SARTI i Agostino VALIER. Ova dva popisa trebalo je ujednačiti, popisavši sva djela u oba popisa ili pak izbacivši ih iz oba popisa, ako se po svom sadržaju ne odnose na hrvatsku povjesnicu. Potrebno je još reći da ovaj drugi popis nije s grafičke strane uređen. Neki su naslovi pisani koso tiskanim pismom (kurzivom), a drugi nisu. Trebalo ih je sve napisati kosim slovima. To je plod vjerojatno nepažljivog računalnog rukovanja kod samog priređivanja teksta za tisak. Premda je drugi popis naslonjen na prvi, a pojedine jedinice u drugom popisu donesene namjerno u skraćenom obliku, ipak se uočavaju neke neujednačenosti kojih ne bi trebalo biti. Tako

npr., djelo Arkandela GIANISIJA neujednačeno je u svim svojim sastavnicama, i u imenu pisca i u naslovu djela i u godini izdanja (str. 40 i 65). Djelo Edmunda MARTENEA jednom je sastavljeno od 5 svezaka, drugi put od 15 svezaka (str. 37 i 65). Drugo djelo E. MARTENEA i Ursina DURANDA jednom je izdano "prope Pontem S. Michaelis" 1724. i ima 9 svezaka, a drugi put je izdano u Parizu 1733. i ima 8 svezaka (str. 37 i 65). Od djela Ferdinanda UGHELLIJA jednom se navodi samo deseti svezak, a drugi put (usput napominjem, s ispuštenim imenom!) svih deset svezaka (str. 41 i 67). Također usput napominjem da sam uočio nekoliko pogrešno otisnutih riječi: Liebnit. (str. 36), gstarum (str. 36), anecdotorum (str. 37), millesismumuingentesismum (str. 38).

Nakon ovog popisa slijedi još jedan popis djela, a to su ona novijega doba ili kako ih spisateljica naziva "suvremena diplomatska izdanja" (str. 67-71), koja je ona prelistala i navela ih je u svom desnom stupcu kada je u njima našla koju objavljenu ispravu na koju upućuje Garampijev listić. Navedeno je ukupno 60 djela, što znači da je izlistan veliki broj stranica. Među tim djelima navedeno je nekoliko djela, koja je izdao ili suizdao i Hrvatski državni arhiv (BARBARIĆ, LUKINOVIĆ). Od TKALČIĆA su navedeni "Spomenici grada", ali ne i "Spomenici biskupije". I kod ovog popisa trebalo je naslove djela pisati kosim slovima.

Neposredno prije same znanstvene objave Garampijevih listića, spisateljica nam je pružila izvanredno koristan popis arhivskih cjelina, korištenih u Garampijevim listićima, ali na taj način da su navedeni brojevi svih korištenih svezaka i da su navedene biskupije o kojima se u dotičnim svescima radi (str. 73-90). To je popis hrvatskih izvora u Vatikanskom arhivu, učinjen po arhivističkom načelu. Istraživačlji i spisateljici bio je vrlo koristan kada je zapise s listića morala provjeravati, uspoređujući ih sa samim ispravama koje su uglavnom cjelovito prepisane u izvornim vatikanskim svescima. Zapanjujući je broj tih svezaka koje je prelistala. Da ih je stvarno prelistala svjedoči njezin desni stupac u znanstvenom izdanju listića, gdje je za pojedine isprave napisala početnu i završnu stranicu na kojoj se dotična isprava nalazi i to prema sadašnjim oznakama stranica, dok je na listiću napisana samo početna stranica i to prema nekadašnjim oznakama. Iz cjeline Vatikanskih registara (*Registra Vaticana*) izlistala je 545 svezaka, iz Lateranskih registara (*Registra Lateranensia*) 341 svezak, iz Državnog tajništva (*Segreteria di Stato*) pregledala je 78 svezaka podskupine Biskupi (*Vescovi*), te 40 svezaka iz različitih papinskih poslanstava (Venecija, Köln, Flandrija u Belgiji /pogreškom dva puta napisana!/, Francuska, Njemačka, Poljska i Portugal). Iz cjeline vladarskih pisama (*Lettere di principi*) prelistala je 7 svezaka, iz posebnih pisama (*Particolari*) 6 svezaka, a iz pisama upućenih vladarima (*Epistolae ad principes*) 49 svezaka. Garampi se koristio i arhivom Apostolske zbornice, i to različitim cjelinama. Tako je i J. Neralić morala prelistati 102 sveska prihoda i rashoda (*Introitus et exitus*), 9 svezaka popisa saku-

pljenog novca (*Collectoriae*), 10 svezaka obveznica zajedničkih službi (*Obligatio-nes pro communibus servitiis*), 54 sveska obveznica i plaćanja (*Obligatioes et solu-tiones*) i 93 sveska različitih zborničkih spisa (*Diversa Cameralia*). Prelistala je 219 svezaka koji se čuvaju o ormarima (*Armara*) XXXI-LXIV, i 28 svezaka iz ormara raznih (*Miscellanea Armara*) II-XV. Pregledala je tri skupine arhiva stožerničkih sjednica (*Archivum Concistoriale*) i to 30 svezaka raznih spisa (*Acta miscellanea*), 21 svezak zborničarovih spisa (*Acta Camerarii*) i 3 sveska kraljevskih pisama (*Epis-tolae regiae*). Pregledala je još 1 svezak Carpegnine ostavštine (*Fondo Carpegna*), 3 sveska Garampijeve ostavštine (*Fondo Garampi*), 2 sveska Pijine ostavštine (*Fondo Pio*), 3 sveska arhiva Tridentskog sabora (*Concilio di Trento*), 82 sveska arhiva An-đeoske tvrđave (*Archivum Arcis*) i konačno 46 svezaka različitih isprava (*Instrumenta miscellanea*). Kada sve skupa zbrojimo, vrijedna J. Neralić pregledala je 1772 sveska. To je mogla učiniti samo uz posebno razumijevanje ravnatelja Taj-noga vatikanskog arhiva koji joj je omogućio da radi u samom arhivskom spremištu (usp. str. 29).

Objavljeni listići

Glavni dio knjige, i po opsegu vrlo zamašan, je znanstveno izdanje Garampije-vih listića koji se odnose na hrvatsku crkvenu povijest. Taj dio zaprema str. 93-911. Za razliku od Wenzela i Palmierija koji su sve listiće razvrstali u deset skupina, J. Neralić je sada ponovno objedinila listiće iz svih skupina i razvrstala ih je po jedi-nom ključu, a to je biskupija ili koji drugi subjekt (obitelj, pokrajina). Nije objašnje-no, a nije ni po sebi razumljivo, zašto nije prepisala listiće iz pojedinih skupina onim redom kako te skupine dolaze, već je prepisivala najprije listiće iz skupine "opati", zatim "nadarbine", pa "razno I.", "razno II.", te konačno "biskupi". Jedino je razu-mljivo da su "biskupi" na posljednjem mjestu, jer su listići iz te skupine najbrojniji, ali nije jasno zašto su prethodne četiri skupine poredane tim redom, a ne onim kako su popisane u Dvorani Kazala i kako su navedene u gornjem prikazu. Premda su li-stići sada objedinjeni po biskupijama, oni nisu međusobno ispremiješani, npr. vre-menskim slijedom, već su prepisani po arhivističkom načelu tako da se točno vidi iz koje je knjige što prepisano.

Svakom zapisu J. Neralić je dodala jedinstveni broj, u nizu od 1 do 11.186. Za-pis je prepisala doslovno s listića, razrješujući kratice (osim uobičajenih kratica za biskupije kojima nedostaje završetak-*sis*), a onda je u desnom stupcu protumačila sam zapis na taj način da je, gdje je bilo moguće, odredila nadnevak, napisala da-našnju arhivsku oznaku s točno određenim stranicama unutar pojedinih svezaka, te je u skraćenom obliku popisala tiskana djela u kojima je ta isprava objavljena, bilo da se radi o djelima kojima se koristio Garampi, bilo da se radi o djelima iz našega vremena. Izvorni zapisi (dakle, lijevi stupac), objavljeni su koso tiskanim pismom,

ali na mnogim stranicama ti su zapisi objavljeni uspravnim slovima. Radi se opet o računalnoj i izdavačkoj pogrešci. Da bi se vidjela vrijednost učinjenoga posla, dovoljno je pogledati preslike dviju stranica, objavljenih na kraju prvog sveska i u drugom svesku na str. 912 i usporediti ih s prepisanim tekstom. Prvi preslik odgovara zapisima br. 563-568, a drugi zapisima br. 933-953.

Sadržajno predstaviti ovaj glavni dio knjige je nemoguće na ovom mjestu, jer bi tada trebalo pisati povijest svih biskupija. Stoga predstavljam samo pregledno ono što on sadrži. Donosim ovdje popis svih biskupija (obitelji, pokrajina ili država) koje se kao takve nalaze u Garampijevim listićima, odnosno svescima. Budući da su zapisi na latinskom i biskupije su složene abecedno po latinskom nazivu. U drugom stupcu donosim hrvatski oblik tih naziva. U trećem stupcu navedeni su krajnji brojevi, kojima su listići označeni u ovoj knjizi. Ta tri stupca objavila je i J. Neralić na str. 72. No, ovdje dodajem u četvrtom stupcu stranice koje zapremaju listići pojedinih biskupija. Time nadopunjam nedostatak knjige, jer u preglednom sadržaju nisu navedene te stranice. U petom stupcu donosim brojeve izvornih svezaka Garampijevih listića iz kojih su prepisani ovdje objavljeni listići. Ti se brojevi odnose na prvi stupac u prethodnom prikazu deset skupina Garampijevih listića. Popisani su onim redom kako ih nalazimo u knjizi, a podebljanom brojkom označen je onaj svezak u kojem se nalazi najveći broj listića za dotičnu biskupiju, a to je redovito listić iz skupine "biskupi".

Biskupija (obitelj, pokrajina)	Broj listića	Stranice	Garampijevi svesci
Absarensis Osor	1 - 246	93-109	92, 1, 3, 68, 31
Antibarensis Bar	247 - 538	109-132	92, 2, 68, 33
Arbensis Rab	539 - 758	133-148	92, 2, 69, 34
Bachiensis Bač	759 - 796	149-151	70, 36
Bellgradensis Beograd/Biograd n. m.	797 - 830	151-154	37
Bosnensis Bosna	831 - 1204	154-183	71, 114, 38
Buduensis Budva	1205 - 1266	183-188	38
Canadiensis Čanad, Csanad	1267 - 1605	188-211	72, 39
Catharensis Kotor	1606 - 1837	211-229	93, 72, 115, 41⁴
Civitatis Novae Novigrad istarski	1838 - 1901	229-234	42
Colocensis Kaloča, Kalocsa	1902 - 2519	234-278	73, 115, 42
Corbaviensis Krbava	2520 - 2636	278-286	74, 44
Croatensis Krajina	2637 - 2689	286-289	44
Croatia Hrvatska	2690 - 2722	290-293	74, 116, 44
Curzolenis Korčula	2723 - 2848	293-302	10, 74, 116, 45
Dalmatia Dalmacija	2849 - 2905	302-307	10, 74, 116

⁴ Pogreškom je napisan br. 4 (str. 214).

Biskupija (obitelj, pokrajina)	Broj listića	Stranice	Garampijevi svesci
Delmitensis Delminij	2906 - 2912	307-308	74, 45
Drascovitus Drašković	2913 - 2917	308	74
Dulcinensis Ulcinj	2918 - 3028	309-316	93, 10, 74, 45
Dulmensis Duvno	3029 - 3041	316-317	45
Emoniensis Novigrad istarski	3042 - 3226	317-329	11, 46
Farensis Hvar	3227 - 3503	330-350	93, 11, 75, 116, 47
Frangipanibus Frankopani	3504 - 3523	350-351	76
Jadrensis Zadar	3524 - 3943	351-384	93, 13, 77, 118, 49
Illyricum Ilirik	3944 - 3960	384-386	77, 118, 113, 50
Istria Istra	3961 - 3979	386-387	10, 78, 118, 50
Justinopolitana Koper	3980 - 4247	387-406	14, 78, 118, 50
Macariensis Makarska	4248 - 4285	406-409	53, 55
Modrusiensis Modruš	4286 - 4395	409-417	18, 80, 55
Moesia Mezija	4396	417	55
Morlaco Morlak	4397 - 4398	417	120
Nandoralbensis Beograd	4399 - 4432	418-420	56
Nonensis Nin	4433 - 4648	420-436	94, 19, 81, 56
Ottociensis Otočac	4649 - 4674	436-438	57
Pannonia Panonija	4675 - 4711	438-441	82, 121, 58
Parentinensis Poreč	4712 - 5103	441-468	21, 82, 121, 58
Petinensis Pićan	5104 - 5252	469-479	58
Polensis Pula	5253 - 5586	479-503	94, 22, 83, 121, 59
Posega Požega	5587 - 5596	503-504	83
Quinqueecclesiensis Pečuh, Pécs	5597 - 6102	504-540	94, 22, 84, 122, 59
Ragusinensis Dubrovnik	6103 - 6816	540-593	94, 22, 84, 122, 59
Resinensis Risan	6817 - 6820	593	60
Salona Solin	6821 - 6833	593-594	61
Scardonensis Skradin	6834 - 6980	594-605	25, 85, 61 ⁵
Scisciensis Sisak	6981 - 6984	605	61
Selavonia Slavonija	6985 - 7052	605-611	85, 122, 61
Sebenicensis Šibenik	7053 - 7307	611-630	94, 25, 86, 122, 61
Segniensis Senj	7308 - 7580	630-650	94, 25, 86, 61
Sirinii Zrinski	7581 - 7582	651	86
Sirmienses Srijem	7583 - 7818	651-667	86, 62
Spalatensis Split	7819 - 8324	667-703	94, 25, 86, 123, 62
Stagnensis Ston	8325 - 8414	703-710	86, 63
Stridonensis Stridon	8415 - 8416	710	63
Tininienses Knin	8417 - 8669	710-728	26, 87, 64
Tragurienses Trogir	8670 - 8994	728-751	94, 27, 87, 64
Tribunienses Trebinje	8995 - 9126	751-761	28, 88, 65
Uscochi Uskoci	9127 - 9138	762-763	90, 124

⁵ Naslov za svezak br. 61 (Vescovi 31) je ispušten, a trebao bi biti vjerojatno na str. 595.

Biskupija (obitelj, pokrajina)		Broj listića	Stranice	Garampijevi svesci
Vaciensis	Vac	9139 - 9496	763-787	28, 88, 124, 65
Varadiensis	Varad	9497 - 9916	788-817	88, 124, 66
Veglensis	Krk	9917 - 10125	818-833	94, 29, 81, 88, 66
Vergerius	Vergerije	10126 - 10130	833	89
Vesprimiensis	Vesprim, Veszprém	10131 - 10649	833-870	94, 29, 89, 124, 66
Zagrabiensis	Zagreb	10650 - 11186	871-911	94, 30, 90, 67

Iz ovog popisa vidimo da J. Neralić nije obradila biskupije samo u današnjoj Republici Hrvatskoj, postojeće i utrnute, već je ovom poslu pristupila puno šire, prema etničkom načelu; obradila je sve one biskupije u kojima je živio ili živi hrvatski narod ili dio hrvatskoga naroda. Iz današnje Mađarske obrađene su biskupije Čanad, Kaloča, Pečuh, Vac, Varad i Vesprim. Iz Bačke (danas u Jugoslaviji) obradila je Bač te Srijem i Beograd, a iz Crne Gore su obrađene biskupije Bar, Budva, Kotor, Risan i Ulcinj. Iz Slovenije je obradila Koper. Razumljivo je da su obrađene i tada postojeće biskupije iz današnje Bosne i Hercegovine (Bosna, Delminij, Duvno i Trebinje). Nekoliko listića odnosi se na obitelji Drašković, Frankopani i Zrinski. Garampi i njegovi suradnici sakupili su više desetaka listića koji se odnose na kraljevine Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju, te na Istru, Meziju i Panoniju. Najveći broj listića prikupljen pod nazivom Ilirik, odnosi se na svetojeronimske ustanove u Rimu. Nekoliko listića ima o Morlacima i Uskocima, što pokazuje da su te skupine ljudi u Garampijevo vrijeme bile poznate u Europi. Garampiju je bio posebno zanimljiv Petar Pavao Vergerije, papinski tajnik i koperski biskup, pa je nekoliko listića sakupio samo o njemu. Svi ostali listići odnose se na hrvatske biskupije, od kojih su danas neke prestale djelovati.

Postoji veliki broj zapisa koje su već sami sastavljači napisali na dva različita listića, jer se na njima spominju osobe koje su povezane s dvije različite biskupije, npr. kod premještaja iz jedne u drugu biskupiju. Tada se takav zapis nalazi i kod jedne i kod druge biskupije. Zapis je istovjetan ili s malim preinakama. Usp. listiće br. 1675 i 2947, 1931 i 7742, 1976 i 7944, 2621 i 10025, 2623 i 10037, 2626 i 10032, 2627 i 10028, 2867 i 10671, 2954 i 5404. Tim su načinom Garampi i njegovi suradnici radili zbirku listića, kao što se to dugi niz stoljeća radilo, sve do nedavno, do uvođenja računalog pretraživanja.

Zemljovidni pregled hrvatskih biskupija moguće je vidjeti na priloženom zemljovidu na početku drugoga sveska, koji je preuzet iz knjige "Croati – Cristianesimo, cultura, arte".

Priređujući tekst, više je puta pogreškom 94. svezak Garampijevih listića označen kao 2. svezak unutar skupine "opati", a trebao bi biti označen kao 3. svezak. To se dogodilo na str. 420, 479, 504, 540, 611, 728, 833 i 871.

Istražujući izvore o zagrebačkom biskupu Osvaldu Svetoladislavskom imao sam prilike čitati izvorne Garampijeve listiće koji se odnose na njega. Uspoređujući svoje prijepise s ovdje objavljenim listićima, potvrđujem da su prijepisi 99 posto točni i vjerodostojni, ali postoje netočnosti u nadnevcima u desnom stupcu. Zapis br. 11023 trebalo bi datirati sa 16, a ne 18. veljače 1465. Sljedeći zapis trebao bi biti iz 1465, a ne 1466. godine. Kod zapisa br. 11027 izvorni tekst trebao bi biti datiran s mjesecom "Maii", a ne "Mar.", te bi njegov nadnevak trebao biti 16, a ne 26. travnja 1466. Kod zapisa 11029 izvorni tekst trebao bi biti datiran sa 17, a ne 14. travnja 1466, uz koji 17. bi trebalo staviti znak upozorenja (!), jer je tu pogriješio sam Garampi ili njegov suradnik, budući da bi stvarno trebao biti nadnevak 16. travnja 1466. Zapis br. 11041 trebalo bi datirati s 18, a ne 16. travnja 1466. Ovih nekoliko uzastopnih pogrešaka, moglo bi navesti čitatelja na zaključak o nepouzdanosti ovoga djela u pitanju nadnevak. Međutim, kad vidimo da je većina ostalih listića koji se odnose na biskupa Osvalda dobro datirana, tada vjerojatno ne bi trebalo donijeti takav zaključak. U ovakvom velikom djelu bit će sigurno i drugih pogrešaka, ali one nisu pretežite. U svakom slučaju, oni koji će se i dalje baviti Garampijevim listićima, imaju putokaz u samoj knjizi, kao i u gornjem tabličnom prikazu, gdje će moći naći izvorni listić dotičnog zapisa, pa mogu slobodno provjeravati i uspoređivati. U svakom slučaju, djelo Jadranke Neralić je nezaobilazno ne samo za proučavanje Garampijevih listića, već i za istraživanje velikog dijela arhivskih cjelina Tajnoga vatikanskoga arhiva.

Trostruko kazalo osoba, mjesta i pojmova (str. 913-962) (koja nisu navedena u sadržajnom pregledu!), odnosi se na cijelu knjigu (i središnji i uvodni dio).

Zaključak

Predstavljajući ovu knjigu, morao sam, uz svaku pohvalu, ukazati i na nedostatke na koje sam u njoj naišao. Tim ukazivanjem nedostataka nisam želio i ne želim da ih itko, osobito spisateljica i priređivačica Jadranka Neralić shvati kao lošu prosudbu, već sam s njima htio samo pomoći da možebitno drugo izdanje ove knjige bude popravljeno i još bolje. Međutim, ipak imam dvije bitne zamjerke koje ne mogu ne napisati; jedna ide spisateljici, a druga izdavaču. Zamjerka spisateljici Neralić odnosi se na naslov knjige, koji se sastoji od dva dijela ili, još točnije, od dva naslova. Ne radi se o naslovu i podnaslovu, već upravo o dva usporedna naslova. Pošto smo vidjeli sadržaj knjige, postaje jasno da dva naslova odgovaraju upravo dvama dijelovima knjige, uvodnom i glavnom. Prvi naslov: "Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća", odnosi se na uvodni dio, a na glavni dio odnosi se drugi naslov: "Schedario Garampi". Taj dvostruki naslov je potpuno nepotreban, jer nikad se knjiga ne naslovljava po uvodnom dijelu, već samo po glavnom dijelu, odnosno glav-

nom sadržaju. Prvi dio naslova je tim više neprimjeren kada znamo da je on slobodni i prilagođeni prijevod već navedene knjige Germana Gualda "Sussidi". U toj se knjizi Garampijevi listići doduše obrađuju, ali samo kao jedan od sadržaja te knjige, kao što je vidljivo iz njezinog podnaslova. S druge strane, budući da J. Neralić nije objavila cjelovitu zbirku Garampijevih listića, ne bi bilo primjereno ovu knjigu nasloviti niti samo kao "Schedario Garampi", jer bi to dovelo u zabludu neke čitače izvan Hrvatske. Prema takvom bi naslovu mogli u knjizi tražiti listiće i za biskupije diljem svijeta, a u njoj su samo listići za hrvatske biskupije i za hrvatsku povijest. Stoga bi bilo najprimjerenije da je J. Neralić ovu svoju vrijednu knjigu nasloвила, na primjer s "Hrvatske biskupije u Garampijevim listićima" ili tome slično.

Drugu zamjerku ili prigovor upućujem izdavaču što je ovako vrijednu knjigu izdao samo lijepljenu, a ne šivanu, i u mekom uvezu. Vrijedna ili, kako to neki vole kazati, kapitalna djela, a ovo to jest, zavređuju da budu opremljena za trajnije korištenje i da budu izložena na policama svih svjetskih knjižnica. Bez obzira na opseg stranica, knjigu se moglo izdati i u jednom svesku, pa bi ta oprema bila lakše provediva. Usprkos svemu, nadam se da će izdavač na svoj trošak razaslati knjigu, ako već nije, u sve važnije svjetske knjižnice. Tako, naime, rade izdavači u nekim europskim zemljama, jer im je stalo da njihova knjiga dođe do čitatelja.

U podacima o knjizi nisam našao zapisano ime ocjenjivača rukopisa, kao ni možebitnog uspoređivača prijepisa s izvornikom. Ocjenjivač je, kako je vidljivo iz zadnjih korica, Stjepan Krasić. On je ocijenio pothvat pisanja ovoga djela u cjelini, a nije vjerojatno išao u podrobnosti teksta. Neuspoređivanje prijepisa s izvornikom, što je trebala učiniti neka druga osoba, različita od priređivača, također je nedostatak, ali i razumljiv, jer bi bilo teško naći osobu, a onda ju i platiti, da u Vatikanu radi mukotrpnim posao uspoređivanja.

Ovih dana, sredinom mjeseca prosinca 2001, izišla je iz tiska druga knjiga vatikansko-hrvatskih isprava ("Monumenta Croatica Vaticana"), u izdanju Hrvatskoga državnog arhiva. U toj su knjizi, kao i u prvoj, sustavnim načinom objavljeni vatikanski izvori, nastali u Apostolskoj zbornici, kojima su se služili Garampi i njegovi suradnici i na temelju kojih su sastavili svoje listiće. Bit će zanimljivo sada uspoređivati ova dva objavljena djela. Nadam se da će se nadopunjavati i zajedno doprinostiti boljem i sadržajnijem pogledu u našu prošlost.

Na kraju želim dodati osobno iskustvo. Za vrijeme svoga rimskoga boravka, kada sam, kako sam već naveo, istraživao vatikanske isprave o zagrebačkom biskupu Osvaldu Svetoladislavskom, morao sam se suočiti upravo s gore opisanim velikim svescima Garampijevih listića. Budući da se radi o rukopisnim listićima i o arhivskim oznakama na njima, koje su danas teško razumljive, morao sam se poslužiti tada jedinim pisanim pomagalom, već navedenom knjigom "Sussidi". Znao sam da su istim putem mukotrpnog iščitavanja i odgonetavanja tih listića prošli već mnogi

istraživači i da će još mnogi proći ako se ti listići konačno ne objave. O tome sam tada razgovarao upravo s Jadrankom Neralić s kojom sam se susretao u velikoj čitaonici, a ona mi je otkrila da na tom poslu upravo radi i da je već prepisala gotovo sve listiće koji se odnose na hrvatsku povijest. Tada sam mogao samo željeti da uz prepisane listiće donese i današnju odgovarajuću oznaku pojedinih vatikanskih isprava. Istu sam želju izrazio pišući gore navedeni prikaz knjige Umberta Dell'Orto.⁶ No, sada kad imamo objavljene Garampijeve listiće za hrvatsku povijest, vidim da su moja očekivanja nadmašena preobilno. Jadranka Neralić, ne samo da je vjerno prepisala sve listiće, nego je donijela nadnevak listića prema današnjem računanju vremena, donijela je današnje arhivske oznake isprava na koje se odnose, a donijela je i naslove djela u kojima su pojedine isprave tiskane. Ne samo da je pregledala veliki broj tiskanih zbirki isprava, već je pregledala također veliki broj rukopisnih svezaka Vatikanskog arhiva kojima su se služili i sami sastavljači listića, jer je samo tako za mnoge listiće mogla odgonetnuti nadnevak i arhivsku oznaku. Na tom ogromnom poslu, koji je trajao dugi niz godina, treba joj zahvaliti. Učinila je posao za mnoge buduće hrvatske istraživače. K tome, kada znamo da je to prvo tiskano djelo s Garampijevim listićima (usp. str. 27), onda je njegova vrijednost još veća, jer je ona njime dala putokaz i drugim možebitnim priređivačima i izdavačima Garampijevih listića, iz bilo koje zemlje diljem kugle zemaljske.

Stjepan Razum

New Directions in Archival Research, Liverpool University, Center for Archives Studies (Zbornik radova), 2000.

Knjiga *Nove smjernice u arhivskom istraživanju* u izdanju Liverpool University, Center for Archive Studies (LUCAS), donosi pet rasprava iz 1998. godine. Ovi članci služe kao uvod u istraživačke aktivnosti LUCAS-a.

U članku *The scent of the slow hound and the snap of a bull – dog: the place of research in the archival profession*, autor Michael S. Moss raspravlja o razlozima zbog kojih arhivisti trebaju preuzeti inicijativu u određivanju što je važno njima samima, kao i zajednici u kojoj djeluju. Na početku raspravlja o kriterijima odabira arhivskog gradiva. Ističe kako je arhivska profesija napredovala od vremena kada se kriterij svodio na *instinkt* pojedinca (kao primjer navodi lik iz romana Waltera Scotta *The Antiquary*, Johna Oldbucka). Dužnost je arhivista što bolje javnosti prikazati izvore i imati otvoreni odnos prema istraživačima. Potreban je i bolji odnos s bibli-

---

⁶ S. RAZUM, Josip Garampi (1998), str. 276.